

PAWEŁ ORZECZOWSKI

WIEŚ SPISKA Z PERSPEKTYWY MNIEJSZOŚCI SŁOWACKIEJ
W KREMPACHACH.
ANALIZA SOCJOLOGICZNO-ANTROPOLOGICZNA

A VILLAGE IN THE SPIŠ REGION IN THE EYES OF THE SLOVAK MINORITY
IN KREMPACHY:
A SOCIOLOGICAL AND ANTHROPOLOGICAL STUDY

A b s t r a c t . This article aims to present selected aspects of everyday life and perception of Polish-Slovak relations in a culturally diverse environment using the example of the village of Krempace. The important topics are: the activity of the Slovak minority and its efforts, the preservation of national and ethnic identity, historical and contemporary antagonisms. The data for the analysis come from a focus interview and three individual in-depth interviews with representatives of the Slovak minority. The material was developed based on the assumptions of a theory based on narrative analysis techniques, where interlocutors' statements were included to illustrate the formulated conclusions. The Krempace community exemplify successful integration of cultural diverse residents. However, attention was drawn to school and church as potential flashpoints in mutual relations. This conclusion raises further questions about the occurrence of reconciliation and conflict phenomena at the regional level. Answering these questions would require additional research on the villages of the Spiš region.

Keywords: Spiš; Slovak minority; antagonisms; narrative analysis

WPROWADZENIE

Artykuł skupia się na prezentacji kilku istotnych wątków związanych z wielokulturowością oraz aktualnym postrzeganiem relacji polsko-słowackich

Dr PAWEŁ ORZECZOWSKI – Uniwersytet Warszawski, Wydział Stosowanych Nauk Społecznych i Resocjalizacji, Instytut Stosowanych Nauk Społecznych; adres do korespondencji: ul. Nowy Świat 69, 00-927 Warszawa; e-mail: pawel.orzechowski@uw.edu.pl; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9282-5736>.

Artykuły w czasopiśmie dostępne są na licencji Creative Commons Uznanie autorstwa – Użycie niekomercyjne – Bez utworów zależnych 4.0 Międzynarodowe (CC BY-NC-ND 4.0)

w wybranej społeczności lokalnej¹ na Spiszu. Autor odwoła się w tym celu do wyników badań własnych, zrealizowanych wśród przedstawicieli zorganizowanej mniejszości słowackiej, działającej w Krempachach (wsi położonej w południowo-zachodniej Małopolsce²). Należy podkreślić, że analiza objęła narracje respondentów uczestniczących w zogniskowanym wywiadzie grupowym i trzech indywidualnych wywiadach pogłębionych. Zaprezentowana perspektywa dotyczy mniejszości słowackiej i nie obejmuje wszystkich mieszkańców, w tym strony polskiej, która równie aktywnie włącza się w życie wsi i regionu (Kulak, 2023).

Polski Spisz jest unikalnym regionem etnograficznym i geograficznym położonym na pograniczu polsko-słowackim. Historycznie stanowił teren wchodzący w skład wielonarodowego Królestwa Węgier, a następnie monarchii austro-węgierskiej (do 1918 roku), po jej rozpadzie przypadł zaś nowoutworzonej Republice Czechosłowackiej (Tłomacki, 2011; Klimko, 1980). W roku 1919 znalazł się w obszarze plebiscytowym, o którym miały zadecydować głosy miejscowych (Lubicz Miszewski, 2025; Patek, 2007; Miškovič, 1946). Referendum nie doszło jednak do skutku i w 1920 roku, decyzją Rady Ambasadorów zgromadzonych na pokojowej konferencji w Spa, północny fragment Spiszu został inkorporowany do Polski, co spotkało się ze stanowczym sprzeciwem ludności słowackiej (Matula, 2021; Tłomacki, 2011; Michniak, 2013; Tišliarová i Tišliar, 2013). W dniu wybuchu II wojny światowej i przez cały czas jej trwania władzę nad tym obszarem sprawowała Słowacja (Michniak, 2013). W 1945 roku niewielki fragment północnego Spiszu przypadł Polsce, w granicach której znajduje się również obecnie (Tłomacki, 2011; Michniak, 2013). Należy zauważyć, że współcześnie nadal relatywnie dużą liczbę mieszkańców Krempach stanowią osoby pochodzenia słowackiego (przede wszystkim z pokolenia starszego), dbające o ciągłość nauczania języka ojczystego w szkołach, a także sprawowanie w tym języku liturgii w miejscowym kościele. Grupa skupiona wokół oddziału Towarzystwa Słowaków³ w dużym stopniu angażuje się w lokalne wydarzenia kulturalne, religijne, edukacyjne i sportowe, a także podtrzymuje narodowe i etniczne zwyczaje oraz obrzędy (Towarzystwo Słowaków w Polsce, 2025).

¹ Jest rozumiana przez zbiorowość ludzi zamieszkujących określony, niewielki obszar, którą łączą silne więzi społeczne, wspólne interesy, tradycje i poczucie tożsamości.

² Według Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań z 2002 r. największe skupiska mniejszości słowackiej stanowiły gminy: Nowy Targ (wiejska) – 3,3% ludności, Łapsze Niżne – 2,6%, Jabłonka – 1,3% oraz Bukowina Tatrzańska – 2,8%, za: Serwis Rzeczypospolitej Polskiej, b.r.

³ Jedyna organizacja zrzeszająca Słowaków w Polsce. Istnieje od 1957 roku w Krakowie. Aktualnie skupia ponad 4 tys. członków w 30 kołach lokalnych – za: Towarzystwo Słowaków w Polsce, 2025.

Złożona kwestia przynależności państwowej Spiszu wpisuje się w szerszy konflikt terytorialny z Czechosłowacją, obejmujący również Orawę, Czadeckie i Zaolzie (Tłomacki, 2011; Michniak, 2013). Należy więc w tym kontekście postawić pytanie, w jaki sposób historyczne uwarunkowania wpływają na postrzeganie stosunków polsko-słowackich przez społeczność lokalną w Krempachach, własną rolę w życiu codziennym wsi, a także kwestie związane z przynależnością narodową i etniczną oraz tożsamością? Największym zarzutem w okresie po 1918 roku, formułowanym przez Słowaków zamieszkających na terytorium sąsiedniego państwa, była przymusowa polonizacja. Proces ten obejmował szkolnictwo, sprawowanie liturgii w rodzimym języku, wydawanie czasopism i brak ochrony praw mniejszości narodowej (Lubicz Miszewski, 2025). Władze II Rzeczypospolitej uważały, że na spornych terenach, m.in. włączonych wsiach spiskich, żyje „nieuświadomiona” grupa Polaków, w której należy rozpałić patriotyzm i identyfikację ponadlokalną (Matula, 2021; Patek, 2007). Prowadzona polityka, generująca wiele napięć i niebezpiecznych incydentów, pozostała praktycznie niezmienną również po zakończeniu II wojny światowej i trwała aż do 1947 roku, w którym podpisano układ o wzajemnej pomocy i przyjaźni między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Czechosłowacką (Tłomacki, 2011; Michniak, 2013; Lacko, 2005). Warto wspomnieć, że w tym samym roku rozbito szowinistyczny i ksenofobiczny oddział zbrojny „Błyskawica” dowodzony przez majora Józefa Kurasia „Ognia”. Była to grupa odpowiedzialna m.in. za kilkanaście zabójstw osób narodowości słowackiej, napady rabunkowe na gospodarstwa, wydawanie nakazów opuszczenia domostw oraz nakładanie wysokich kontrybucji (Patek, 2007; Michniak, 2013).

W skład polskiej części Spiszu wchodzi 15 wsi (do niedawna 14⁴). Region ten wybrano ze względu na przygraniczny i zróżnicowany narodowościowo charakter, wyróżniający się bogatym dziedzictwem kulturowym i obyczajowym (Łątka, 2013). W części empirycznej zostanie poruszony przede wszystkim wątek aktywności przedstawicieli mniejszości słowackiej oraz konkretnych działań podejmowanych w sferze kultury, sztuki, obyczajów i religii. Drugie zagadnienie dotknie problemów wynikających z funkcjonowania obok siebie reprezentantów odmiennych narodowości oraz związanych z zachowaniem odrębnej tożsamości: spiskiej i słowackiej. Należą do nich m.in. dwujęzyczność tablic i szyldów w przestrzeni publicznej, zachowanie języka ojczystego w liturgii sprawowanej w miejscowym kościele czy też występowanie różnic

⁴ 1 stycznia 2014 roku wyodrębniono oddzielną wieś Niedzicę-Zamek na mocy Rozporządzenia Ministra Administracji i Cyfryzacji z dnia 13 grudnia 2013 r. (Dz.U. 2023, poz 1629).

pokoleniowych odnoszących się do identyfikacji etnicznej. Ostatni obszar dociekań będzie dotyczył przejawów niechęci i występowania konfliktów między przedstawicielami obu narodowości.

1. METODOLOGIA BADAŃ

Zogniskowany wywiad grupowy oraz trzy wywiady pogłębione z przedstawicielami mniejszości słowackiej w Krempachach zostały przeprowadzone w 2025 roku w ramach projektu: „Obyczajowość w spiskich wsiach – badania terenowe⁵”. W przedsięwzięciu wzięli udział pracownicy oraz studenci Instytutu Stosowanych Nauk Społecznych UW. Autor niniejszego artykułu skoncentrował się na Krempachach, które zostały wybrane ze względu na wielokulturową i transgraniczną specyfikę, przy czym liczba osób pochodzenia słowackiego wyraźnie maleje ze względu na wymieranie starszego pokolenia (Łątka, 2013). Główny cel badań stanowiła eksploracja socjologiczno-antropologiczna pogranicza polsko-słowackiego, w tym kwestii dotyczących życia codziennego mieszkańców.

Badanie zrealizowano wyłącznie technikami jakościowymi (Krzewińska i Grzeszkiewicz-Radulska, 2013). Poza „zwykłymi” mieszkańcami zaproszono do udziału w rozmowach osoby pełniące ważne funkcje w społeczności lokalnej. Co ważne, wywiady zostały zrealizowane w języku polskim, będącym wyznacznikiem kultury dominującej na terenie Spiszu. Ta kwestia pozostaje nieobojętna w świetle interpretacji danych, gdyż jak wskazują Gorter, Marten i Van Mensel (2019), może wpływać na szczerłość rozmówców i chęć do dzielenia się opiniami na tematy drażliwe, związane z występowaniem relacji konfliktowych między mieszkańcami. Nie należy zatem wykluczyć pojawienia się tendencji do marginalizacji niekorzystnych zjawisk społecznych.

W spotkaniu grupowym wzięło udział sześcioro respondentów: trzy kobiety powyżej 45 roku życia oraz trzech mężczyzn poniżej tej cezurę wiekowej. Dyskusję przeprowadzono w jednym z pomieszczeń Wiejskiego Domu Kultury w Krempachach. Uczestnicy spotkania pracują na co dzień w różnych zawodach, łączy ich zaś pochodzenie, miejsce zamieszkania oraz działalność i aktywność społeczna w ramach organizacji skupiającej przedstawicieli słowackiej mniejszości narodowej. Dobór rozmówców wynikał z wiedzy o kluczowych informatorach oraz mechanizmu kuli śnieżnej (Babbie, 2009). W pierwszej kolejności

⁵ Mikrogrant IDUB – „Inicjatywa Doskonałości – Uczelnia Badawcza” (nr 661-700/2025), sfinansowany przez Uniwersytet Warszawski. Kierownikiem przedsięwzięcia był dr Paweł Orzechowski.

zrekrutowano jedną osobę, dzięki wykorzystaniu ogólnodostępnej bazy kontaktów telefonicznych. Następnie odwiedziono ją w miejscu zamieszkania i poproszono o pomoc w znalezieniu i zachęceniu pozostałych respondentów. Trwająca ponad 120 minut dyskusja została zarejestrowana za pomocą kamery audiowizualnej oraz dyktafonu, a następnie poddana transkrypcji. Podobne kryteria dotyczące uczestnictwa objęły trzech interlokutorów do wywiadów pogłębionych. W tym wypadku udało się porozmawiać z kobietą poniżej 45 roku życia oraz dwoma mężczyznami powyżej tej granicy wiekowej.

Zebrany materiał nie jest duży i wynika z przyjętych założeń badawczych oraz trudności w dotarciu i namówieniu większej liczby uczestników. Moderator dyskusji grupowej i zarazem prowadzący pojedyncze rozmowy dysponował wcześniej przygotowaną listą pytań do poruszenia (tzw. scenariuszem)⁶. Spośród danych demograficznych pozyskiwane były: płeć, wiek, wykonywany zawód oraz pełniona funkcja w ramach krempaskiego oddziału Towarzystwa Słowaków w Polsce. Autor przedsięwzięcia nie jest związany rodzinnie i zawodowo ze Spiszem, posługuję się wyłącznie językiem polskim i nie mówi gwarą. Te czynniki miały wpływ na postrzeganie badacza jako osoby z zewnątrz, co mogło przyczynić się do ukrywania lub nadmiernego eksponowania problemów przez respondentów oraz liczbę osób pozyskanych do wywiadów. Podstawą dalszej pracy analitycznej były przygotowane automatycznie transkrypcje z ręcznymi uzupełnieniami fragmentów, w których rozmówcy posługiwali się gwarą. Nie przyjmowano specjalnych zasad zapisu i interpunkcji wypowiedzi, charakterystycznych chociażby dla analizy konwersacyjnej. Najważniejszym celem było uchwycenie poziomu semantycznego w wywiadach, nie zaś językowego lub prozodycznego.

Analiza warstwy narracyjnej wypowiedzi uczestników wpisuje się w podstawowe założenia metodologii teorii ugruntowanej w danych (MTU). Można ją zdefiniować jako zestaw zasad i praktyk, w których dużą rolę odgrywają: badacz jako zaangażowany obserwator rzeczywistości, kontekst, praktyczna ewaluacja sytuacji i procesualność (Konecki, 2009). Istotą tej techniki jest wydobywanie znaczenia i struktury językowej pojawiających się komunikatów. Ważny element stanowi kontekst temporalny i społeczny dyskursu wyłaniającego się w trakcie spotkania (Kvale, 2010). Głównym celem dociekań jest znalezienie spójnej i typowej narracji złożonej z wielu szczegółowych opowieści.

⁶ Przykładowe pytania brzmiały: Jakie wydarzenia kulturalne są organizowane na terenie wsi i regionu? Jak obecnie kształtują się relacje polsko-słowackie w Krempachach? Czy występują małżeństwa mieszane narodowościowo? Jak wygląda kwestia języka używanego w rodzinie?

Powstała ostatecznie fabuła jest bogatsza znaczeniowo i bardziej skondensowana (Kvale, 2010). Dokonano zatem syntezy wypowiedzi respondentów i na tej podstawie wyodrębniono trzy dominujące wątki tematyczne. W kolejnej części artykułu zostaną poddane dokładniejszemu opisowi i interpretacji.

2. AKTYWNOŚĆ MNIEJSZOŚCI

Głównym wątkiem poruszonym w dyskusji był udział przedstawicieli mniejszości słowackiej w wydarzeniach kulturalnych i religijnych odbywających się we wsi i w regionie. Zaznaczono, że oddział w Krempachach zainicjował jeszcze w latach 40. ubiegłego stulecia liczne biesiady i spotkania grup teatralnych, a w kolejnych promowano strój regionalny oraz podtrzymywano język i tożsamość słowacką. Członkowie mniejszości organizują się w ramach zespołów tanecznych i muzycznych, spośród których należy wspomnieć o najważniejszych – Zielony Jawor i Dolina. Są odpowiedzialni m.in. za przygotowanie układów choreograficznych, repertuaru nawiązującego do kultury spiskiej, słowackiej i węgierskiej, a także przygotowanie występów zarówno seniorów, jak i dzieci oraz młodzieży. Warto odnotować niegdysiejsze istnienie „klubowni”⁷, w której można było obejrzeć filmy dla dorosłych i dobranocki. Do Krempach docierało również obwoźne kino, cieszące się dużym zainteresowaniem lokalnej społeczności.

Imprezy, w które angażuje się mniejszość słowacka, są ściśle związane z cyklicznością i wpisują się w określone dni roku kalendarzowego. Do najważniejszych spotkań i wydarzeń należą:

- koncert noworoczny (zainicjowany przez zespół Zielony Jawor),
- zakończenie karnawału w formie ostatków, połączonych z przeglądem folklorystycznym – „Fašiangy-Ostatki”,
- liczne występy solistów i instrumentalistów (zapraszanych również ze Słowacji),
- konkursy wiedzy, poezji i prozy słowackiej,
- wyjazdy integracyjne młodzieży szkolnej na stronę słowacką,
- Jesienne Dni Kultury Słowackiej,
- przegląd orkiestr dętych,

⁷ Czyli „klubu” w tłumaczeniu na język polski. Podano nazwę z języka słowackiego, której użyli respondenci.

- obchody rocznicy Słowackiego Powstania Narodowego (połączone z rajdem i wyjściem na Babią Górę, wspólnym śpiewaniem oraz poczęstunkiem daniami miejscowej kuchni),

- warsztaty kulinarne pieczenia i ozdabiania pierników świątecznych.

Warto dodać, że przygotowane specjały bożonarodzeniowe są następnie przekazywane ubogim i samotnym członkom Towarzystwa Słowaków. Aktywnością wyróżniają się również miejscowe Koła Gospodyń Wiejskich, do których przynależą osoby pochodzenia słowackiego. Członkowie kół przygotowują imprezy połączone z degustacją lokalnych potraw oraz uczestniczą w spotkaniach odbywających się na Słowacji. Z kolei najmłodszy mieszkańcy biorą udział w wymianach, wycieczkach, koloniach, zielonych szkołach i obozach sportowych.

Mniejszość słowacka jest w dużym stopniu zaangażowana w przygotowanie wydarzeń o charakterze religijnym. Badani zaznaczyli konieczność utrzymania równowagi językowej w sprawowaniu liturgii podczas nabożeństw w kościele. Msze w języku słowackim i polskim odbywają się w ciągu tygodnia naprzemiennie. W dni nieparzyste można usłyszeć w kościele kremaskim modlitwy i śpiewy w języku słowackim, w parzyste zaś – w języku polskim. Nabożeństwa sprawowane w niedzielę również charakteryzują się stałym porządkiem. Jak zaznaczył jeden z rozmówców: „W niedzielę to jest tak. Zawsze jest jedna polska [msza – P.O.], jedna słowacka, a trzecia jest naprzemiennie. Czyli idzie kolejka, również wtedy, gdy jakieś święto wypada albo odpust” (M, 45-⁸). Podkreślono w dyskusji niezwykłą oprawę muzyczną, przygotowaną przez miejscowe orkiestry i zespoły, zwłaszcza podczas święta Bożego Ciała⁹, procesji rezurekcyjnej, nabożeństw pasyjnych i różańcowych. Język słowacki jest także obecny w kościele podczas uroczystości rodzinnych lub związanych z cyklem życia wiernych, takich jak chrzty, komunie święte, śluby i pogrzeby. Znamienne są w tym kontekście słowa innego badanego: „kościół jest takim miejscem, gdzie właśnie indywidualizm słowacki jest uwidoczniiony” (M, 45-), a więc pełni istotną funkcję w podtrzymywaniu tożsamości narodowej. Za krzewienie ducha słowackości odpowiedzialne są również media, a zwłaszcza czasopismo „Život”, wydawane przez krakowski oddział Towarzystwa Słowaków.

⁸ Przy wypowiedzi respondenta podano: płeć (M – mężczyzna, K – kobieta) oraz wiek (45+ lub 45- lat, czyli powyżej i poniżej 45 lat).

⁹ Polityka równościowa jest również obecna podczas procesji Bożego Ciała. Dwa ołtarze są przygotowywane przez ludność pochodzenia polskiego i dwa przez przedstawicieli mniejszości słowackiej.

3. ZRÓŻNICOWANIE KULTUROWE I ZACHOWANIE TOŻSAMOŚCI

Uwagę zwrócono przede wszystkim na niektóre dwujęzyczne szyldy na sklepach, zakładach i punktach usługowych, występujące głównie w przeszłości. Bilingwizm zaznacza się natomiast wyraźnie na cmentarzu, a zwłaszcza na tablicach nagrobnych. Zdarza się, że na jednej płycie pomnikowej wypisane są imiona i nazwiska osób zarówno w języku słowackim, jak i polskim, szczególnie jeśli dotyczą pochowanych małżonków z rodzin mieszanych narodowościowo. Wiąże się to zjawisko z otwartą manifestacją własnej przynależności do danego etnosu.

Języka słowackiego używa się w kościele, a poza nim nie jest w dużym stopniu obecny w przestrzeni publicznej. Częściej można usłyszeć gwarę: „Jedynie w kościele jest język słowacki tak widoczny, słyszalny. Bo na co dzień ludzie między sobą rozmawiają gwarą” (K, 45+). W domu podtrzymuje się rozmowę po słowacku, przykładowo rodzice podejmują decyzję, że jeden dzień w tygodniu poświęcą na komunikowanie się z dziećmi wyłącznie w tym języku. Gdy brakuje okazji do używania literackiego języka słowackiego, to znajduje się substytut w postaci gwary. Z kolei najmłodsi coraz częściej rozmawiają między sobą wyłącznie po polsku. Można powiedzieć, że gwarą jest nadal czynnikiem integrującym mieszkańców wsi spiskich, zarówno po polskiej, jak i słowackiej stronie¹⁰. Różnica polega jedynie na odmiennych proporcjach naleciałości z języka polskiego i słowackiego: „Teraz już mamy więcej polskich wpływów, a tam bardziej słowackich” (M, 45+). W potocznej mowie również są widoczne wpływy języka niemieckiego i węgierskiego.

W wywiadach przywołano wiele wydarzeń, zjawisk i procesów związanych m.in. z burzliwą historią Europy Środkowo-Wschodniej. Do najważniejszych można zaliczyć:

- Wielokrotne zmiany obywatelstwa w wymiarze indywidualnym i zbiorowym – jedna z respondentek opowiedziała historię swojego dziadka, urodzonego w 1899 roku, który aż pięciokrotnie wymieniał dowód osobisty i paszport.
- Przesuwanie granic i nasiloną słowakizację.
- Nawiązania do Zaolzia, czyli spornego fragmentu Śląska Cieszyńskiego, który pozostał w granicach Czech („Benesz nas sprzedał za węgiel” – K, 45+). Teren ten został inkorporowany do Czechosłowacji, 14 wsi spiskich zaś do PRL. Nastąpiła w tym względzie wymiana terytorium. Czechosłowacja otrzymała

¹⁰ Powstało wiele prac poświęconych językowi Spiszaków, a także nieprzypadkowym wpływom innych języków na ich słownictwo, np. Grochola-Szczepanek, 2012.

bardziej rozwinięte Zaolzie, zaś do Polski przyłączono fragmenty Spiszu i Orawy (Lubicz Miszewski, 2025).

- Brak rzetelnych badań naukowych – mniejszość słowacka musiała zmierzyć się z zarzutami, że nie walczyła o swoje prawa, tylko próbowała dostosować się do zmieniających się okoliczności. Wyniki badań na tym terenie były niszczone lub fałszowane. Więcej miejsca poświęcano życiu górali podhalańskich niż Spiszakom.

- Wyraźne wpływy słowackie w muzyce.

- Kwestię pisowni nazwisk góralskich (spiskich i podhalańskich) – licznych zapożyczeń lub dopasowań z języka słowackiego oraz występowanie dużej liczby małżeństw mieszanych kulturowo.

Respondenci dostrzegają problem pokoleniowy związany z identyfikacją narodową wśród przedstawicieli mniejszości słowackiej. Najczęściej można spotkać sytuację, gdy dziadkowie deklarowali jednoznacznie przynależność do narodu słowackiego, rodzice mieli już z tym problem lub najczęściej określali siebie zarówno jako Polacy i Słowacy, zaś dzieci zrywały więzy z sąsiednim państwem. Różnice są nawet spotykane wśród rodzeństwa, o czym świadczy wypowiedź respondentki: „Na swoim przykładzie widzę, że mój brat, który wyjechał do Stanów Zjednoczonych już dawno temu, to jednak nie podtrzymuje tej tradycji, bo wszedł w zupełnie inne środowisko” (K, 45+) oraz innego rozmówcy: „Siostra najmłodsza na pewno w mniejszym stopniu podtrzymuje tożsamość niż na przykład ja” (M, 45-). Znamienna jest także przeprowadzka do miejscowości położonej blisko Krempach, ale pozostającej pod wpływem innej kultury niż spiska: „Brat jest w ogóle w Rabce, więc tam też jakoś się pogubił” (K, 45+). Istotne różnice tożsamościowe są jednak najbardziej widoczne na poziomie najmłodszego pokolenia: „Widzę po moich dzieciach, a wszystkich tak samo wychowywałam, że syn najbardziej jest uświadomiony, w mniejszym stopniu najmłodsza córka, zaś środkowa nie angażuje się za bardzo” (K, 45+).

Charakterystyczny jest proces rozmycia tożsamości, który potwierdzili w swoich narracjach badani¹¹. Młodzi mieszkańcy wolą określać siebie w pierwszej kolejności jako „obywatele świata” lub „Europejczycy” niż przez pryzmat przynależności narodowej, regionalnej lub etnicznej. Część z nich boi się afiszować swoją słowackość, aby nie zostać wyszydzonym, część potrafi się wprost wyprzeć swoich przodków i ich dziedzictwa kulturowego. Ten wątek skonstatowano następująco: „Trudno po prostu powiedzieć, jak by się człowiek zachował, gdyby przyszło wybierać. W nadziei, że nigdy takiej potrzeby nie będzie. Uważam jednak, że moim obowiązkiem jest uczenie dzieci słowackiego” (M, 45-).

¹¹ Analogiczny do mniejszości polskiej na Zaolziu (Orzechowski, 2025).

Warto zaznaczyć, że istotnym czynnikiem integrującym lokalną wspólnotę jest wykonywanie piosenek i utworów muzycznych w języku słowackim, nie tylko podczas uroczystości kościelnych, lecz także w trakcie mniej formalnych okazji – spotkań przy ognisku lub wydarzeń o charakterze kulturalnym. Zaznaczono w dyskusji, że członkowie mniejszości wydali nawet przetłumaczony śpiewnik, aby mieszkańcy pochodzenia polskiego również mogli uczestniczyć w organizowanych przedsięwzięciach, co z reguły chętnie czynią.

4. ANTAGONIZMY POLSKO-SŁOWACKIE

Badani rozpoczęli wątek konfliktów narodowościowych od przywołania licznych historii rodzinnych. Dziadek jednej z respondentek był w okresie powojennym sołtysem w Krempachach i został postrzelony przez bandę Józefa Kurasia. Był zmuszony następnie do ucieczki na stronę słowacką i ukrywania się przed działaniami żołnierzy wyklętych. Oddziały „Ognia” prześladowały ludność słowacką, mieszkającą na części Spiszu, która przypadła Polsce po 1945 roku. Dopuszczali się rabunków, grabieży i podpaień zabudowań gospodarczych. Na niekorzystną sytuację mniejszości nałożyły się działania kolaborantów współpracujących z aparatem ustroju ludowego w ramach pełnienia funkcji milicjantów. Takie osoby można było odnaleźć nawet w najbliższej rodzinie. Jak zaznaczył jeden z rozmówców: „Brat mojej babki na przykład donosił” (M, 45-). Ofiary poddawane maltretowaniu fizycznemu i psychicznemu często porzucały rodzinne gospodarstwa i uciekały w głąb Czechosłowacji. Ten los podzieliło wielu nauczycieli, którzy znaleźli zatrudnienie poza granicami PRL i już stamtąd nie powrócili. Po 1947 roku komunikacja z członkami rodziny, którzy wyjechali na terytorium Czechosłowacji, była utrudniona ze względu na zawarcie niekorzystnej umowy między ówczesnymi rządami. Podkreślono, że wielu Słowaków „uciekło przed bandami, poszło na studia albo wyemigrowało w celach zarobkowych i poszukiwania pracy” (M, 45-).

Warto w tym miejscu przywołać kontekst powstania oddziału Towarzystwa Słowaków w Krempachach. Organizacja sięga do lat 1945–1946, gdy potajemnie aranżowano zebrania w domach zamieszkałych przez ludność słowacką. Działalność w ramach stowarzyszenia była przekazywana pokoleniowo. Towarzystwo Słowaków równoległe powstawało zarówno na terenie Spiszu, jak i Orawy, a jego nazwa ulegała w ciągu kolejnych lat modyfikacjom (obecna nazwa funkcjonuje od 1996, za: Towarzystwo Słowaków w Polsce, 2025).

Ważny wątek wpisujący się w lokalne relacje polsko-słowackie dotyczy walki o język słowacki podczas mszy w kościele. Respondentka zwierzyła się z własnych doświadczeń wieku dziecięcego. W okresie powojennym, jej zdaniem, spotykało się księży, którzy negatywnie byli nastawieni do podtrzymywania kultury i języka słowackiego w lokalnej społeczności: „Od samego początku wychowywano mnie po słowacku. Po polsku nie umiałam się modlić, dopiero jak byłam w siódmej klasie i przyszedł inny ksiądz, i kazał nam się modlić po polsku, to powyrzucał nas z religii [...]. A gdy poszłam do liceum, to nawet na myśl mi nie przyszło, żebym się mogła nie przyznać, że jestem Słowaczką” (K, 45+). Tego typu spory są również obecne we współczesnych relacjach między wiernymi pochodzenia słowackiego a księżmi obejmującymi parafię w Krempachach. Jak poinformowali rozmówcy, ta jednostka kościelna funkcjonuje w ramach rzymskokatolickiej Archidiecezji Krakowskiej, z którą podpisany jest pewien rodzaj umowy, zobowiązującej przybywających kapłanów pochodzenia polskiego do nauki języka słowackiego w celu sprawowania liturgii. Badani zasygnalizowali jednak problem z gotowością i chęcią do zgłębiania tego języka przez księży: „Bardzo kaleczą język słowacki. Lektor nawet lepiej czyta jak ksiądz” (K, 45-).

We wzajemnych stosunkach dostrzega się również zjawiska pozytywne, gdy przykładowo małżonek pochodzenia polskiego uczestniczy aktywnie w życiu mniejszości słowackiej: „Siostra ma męża Polaka, ale ten jest świadomy, z jakiej rodziny wziął żonę. Jak przyjeżdża tu, to tylko na nasze imprezy przychodzi i w ogóle nauczył się śpiewać i modlić po słowacku. To samo moja druga siostra, która mieszka w Szwecji – dzieci uczy i po słowacku, i po polsku, a do tego jeszcze gwarą” (M, 45-).

Zaznaczono w dyskusji, że okazywanie słowackości nie ma charakteru ostentacyjnego (przykładowo poprzez wywieszanie flag), ale jest raczej kultywowane w środowisku domowym. Objawia się to przez podejmowanie konkretnych decyzji życiowych, dotyczących chociażby ścieżki edukacyjnej.

Szkoła stanowiła niegdyś punkt zapalny we wzajemnych relacjach na poziomie społeczności lokalnej. Zdarzały się przypadki zemsty na uczniach, za to, że uczęszczają na lekcje języka słowackiego. Świadczy o tym następująca wypowiedź: „Będąc w szkole podstawowej, miałem problemy, że uczęszczałem na język słowacki, ponieważ była nauczycielka, która mściła się na uczniach, więc ja miałem generalnie oceny bardzo dobre i celujące, ale z tego jednego przedmiotu miałem ocenę dopuszczającą. A później zmienił się nauczyciel i dostawałem wyłącznie piątki” (M, 45-). Obecnie również w szkole dochodzi

do konfliktów między nauczycielami i uczniami na tle językowym, jednak mają one charakter sporadyczny.

Odmienny problem dotyczy tłumaczenia słowackich tekstów pieśni i piosenek na język polski. Określono to zjawisko mianem „nieudolnego plagiowania”. Coraz częściej występuje ono wśród górali podhalańskich, którzy wykorzystują wybrane elementy słowackie w muzyce i przedstawiają je jako rdzennie polskie. Problem ten dotyczy również grania na instrumentach, które kojarzy się z kulturą słowacką, a nie polską. Podobne zabiegi są spotykane w kwestii przywłaszczania niektórych elementów stroju ludowego („Ale też podpatrują sposób wytwarzania instrumentów, czy to samych krzyczalek¹² i stroju góralskiego. Wiem, że przyjeżdżali tutaj ludzie ze Słowacji, którzy pokazywali, w jaki sposób to robić” – M, 45-). Górale podhalańscy interesują się i uczestniczą w festiwalach odbywających się po drugiej stronie granicy, a następnie próbują przekopiować muzyczne rozwiązania, które nielegalnie opatrują po powrocie „własnym szyldem”. Zauważono ponadto, że na Słowacji istnieje wiele szkół podstawowych, które kształcą uczniów pod kątem krzewienia kultury oraz podtrzymywania i rozwijania folkloru. W Polsce brakuje natomiast tego typu placówek, stąd obecne są liczne zapożyczenia w zakresie instrumentów muzycznych, strojów oraz melodii i tekstów piosenek.

Narracje badanych wskazują generalnie na zgodne współzycie przedstawicieli obu narodowości w Krempachach, niemniej dochodzi czasami do niewielkich konfliktów, toczących się w szkole podstawowej lub kościele. Zwrócono uwagę na bolesne zjawisko związane z działaniami podejmowanymi przez potomków słowackiej ludności autochtonicznej. Często wśród tych osób można odnaleźć jednostki odcinające się od wspólnych korzeni i angażujące się w aktywność skierowaną przeciwko mniejszości. W lokalnej gwarze są określane jako „przechrzty”¹³. Jedna z badanych stwierdziła, że przechrzty przyczyniają się do tego, że „ludziom, którzy rzeczywiście całe życie spędzili [w Krempachach – P.O.], zaczynają być pewne przywileje zabierane i ograniczane” (K, 45+).

Na ogół pozytywne relacje między Polakami a Słowakami w Krempachach skonstrastowano z antagonistycznymi stosunkami w sąsiedniej Nowej Białej. Przyczyną poważnego konfliktu stał się ksiądz rzymskokatolicki, który uległ namowom mieszkańców pochodzenia polskiego i zrezygnował z odprawiania mszy w języku słowackim. Wywołało to oburzenie wśród tamtejszej mniejszości,

¹² Potoczna nazwa ludowego instrumentu dętego, określanego jako fujarka lub piszczalka.

¹³ W znaczeniu gwary danej wsi niż ogólnie spiskiej, w której to pojęcie wiąże się „z nacechowaniem emocjonalnym o człowieku niezgadającym się z poglądami większości, postępującym inaczej” za: Korpus Spiski, b.r.

ale jednocześnie zwrócono uwagę na powód „wynikający z usposobienia ludzi” (K, 45+). Jedna z respondentek doprecyzowała następnie zasygnalizowaną myśl: „Ponieważ w Nowej Białej są bardziej tacy zażarci [...]. U nas jednak spróbują się dogadać [...]. Tam są zawsze tarcia, oni idą na noże” (K, 45+). Polaryzacja w sąsiedniej wsi dotyczy również poszczególne rodziny, których członkowie pozostają ze sobą skłóceni zarówno ze względu na różnice w kwestiach światopoglądowych, jak i narodowościowych.

WNIOSKI

W artykule omówiono trzy wątki tematyczne odnoszące się do życia mniejszości słowackiej. Za przykład posłużyła jedna ze spiskich wsi o charakterze wielokulturowym. Ważną kwestią poruszoną w wywiadach była ocena historycznych i współczesnych relacji polsko-słowackich. Pomimo trudnej i złożonej przeszłości, społeczność krempaska może stanowić przykład udanej integracji i współpracy przedstawicieli obu narodowości. W opinii badanych nie dochodzi współcześnie na wsi do znaczących konfliktów i animozji. W tej społeczności doszło do pojednania, niemniej w pamięci pozostają nadal żywe i bolesne epizody we wzajemnych stosunkach. To skłania do kontynuowania eksploracji pogranicza polsko-słowackiego i postawienia pytania, czy animozje ustąpiły w skali całego regionu, czy tylko poszczególnych miejscowości?

Na podstawie zebranego materiału można wyprowadzić kilka wniosków, składających się na obraz relacji narodowościowych w omawianej wsi, ale do pewnego stopnia także regionu. Udaje się ponadto znaleźć analogię do procesów występujących na Zaolziu, położonym w Czechach:

– W dostępnej literaturze podkreśla się, że konflikt narodowościowy i etniczny na Spiszu nie zyskał takiego rozgłosu, jak w przypadku spornego Śląska Cieszyńskiego (Matula, 2021). Sytuacja Polaków na Zaolziu dominowała w narracji i wywoływała więcej negatywnych emocji, zwłaszcza w pierwszej połowie XX wieku (Lubicz Miszewski, 2025). Odwołując się jednak do wypowiedzi respondentów, nietrudno przyznać, że los, który spotkał Słowaków na Spiszu w latach 1920–1939 i po 1945 roku, nie był mniej tragiczny niż na obszarze pogranicza polsko-czeskiego.

– Na współcześnie pozytywne stosunki polsko-słowackie mają wpływ postępujące procesy integracji kulturowej i stopniowe znoszenie barier po 1989 roku. Proces ten przyspieszył od momentu wstąpienia obu krajów do Unii Europejskiej, a następnie do strefy Schengen (Tłomacki, 2011). Te wydarzenia pomogły

wzmocnić wzajemne relacje i umożliwiły swobodne poruszanie się przez granicę państwową.

– Na podstawie wypowiedzi badanych można stwierdzić, że społeczności lokalnej udało się z sukcesem przepracować trudne okresy na kartach historii i nawiązać współpracę. Świadczy o tym wiele inicjatyw kulturalnych i religijnych, do których włączani są również Polacy.

– Nie bez znaczenia pozostaje proces asymilacji, który staje się coraz bardziej wyraźny. Jego przejawem jest duża liczba małżeństw mieszanych oraz identyfikacja ponadlokalna młodego pokolenia, które chętniej określa siebie jako Europejczycy lub „obywatele świata”. Mniejszość słowacka ma jednak nadal silną świadomość odrębności oraz żywo kultywuje rodzime tradycje.

– Znamienne jest występowanie zarówno na Zaolziu, jaki i na Spiszu tzw. szkopyrtoków (Orzechowski, 2025) i przechrzt. Są to określenia osób, które odcinają się od korzeni, piętnują rodzimą grupę narodową lub etniczną w celu osiągnięcia konkretnych, najczęściej indywidualnych korzyści. Tego typu osoby szkodzą wizerunkowi mniejszości i utrudniają jej codzienne funkcjonowanie, w tym możliwość pielęgnowania tradycji lub zachowania języka ojczystego.

– Obecna sytuacja osób pochodzenia słowackiego w Polsce jest zupełnie odmienna od tej z lat 1918–1947, gdyż mają zapewnioną ochronę praw i interesów¹⁴. To skłania do obserwowania bieżącego stanu wzajemnych relacji i reagowania, gdy w przestrzeni publicznej pojawiają się animozje. Zauważono duże znaczenie kościoła i szkoły (Majeriková-Molitoris, 2013), w których należy zadbać o pozytywne i równościowe stosunki.

Chociaż zrekonstruowano obraz raczej pozytywnych relacji polsko–słowackich, to należy dodać, że proces dochodzenia do zgody Polaków i Słowaków nie był łatwy i wymagał przepracowania trudnych, w tym traumatycznych wydarzeń, które po obu stronach generowały poczucie krzywdy i niesprawiedliwości (Patek, 2007). W ich ramy wpisuje się wiele przeżyć, które często przybierały postać dramatów rodzinnych, związanych z opuszczeniem gospodarstw i emigracją do bezpieczniejszych terenów. Przedstawiony materiał wnosi wkład w problematykę relacji polsko–słowackich ze względu na pełnione przez badanych ważne funkcje w lokalnej społeczności (związane z władzą samorządową, instytucjami kultury i placówkami oświatowymi), a także ich zaangażowanie w istnienie Towarzystwa Słowaków. W tym sensie uczestnicy wywiadów tworzą środowisko opiniotwórcze, oddziałujące na pozostałych mieszkańców wsi.

¹⁴ W tym Ustawą o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym z 6 stycznia 2005 r.

BIBLIOGRAFIA

- Babbie E. (2009), *Podstawy badań społecznych*, tłum. A. Kloskowska-Dudzińska, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Gorter D., Marten H.F. i Van Mensel L. (2019), *Linguistic Landscapes and Minority Languages*, [w:] G. Hogan-Brun i B. O'Rourke (red.), *The Palgrave Handbook of Minority Languages and Communities*, London: Palgrave Macmillan, s. 481-506.
- Grochola-Szczepanek H. (2012), *Język mieszkańców Spisza. Płeć jako czynnik różnicujący*, Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN.
- Klimko J. (1980), *Vývoj územia Slovenska a utváranie jeho hraníc*, Bratislava: Obzor.
- Konecki K. (2009), *Przedmowa do wydania polskiego*, [w:] K. Charmaz, *Teoria ugruntowana. Praktyczny przewodnik po analizie jakościowej*, tłum. B. Komorowska, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, s. XII.
- Korpus Spiski (b.r.), <https://spisz.ijppan.pl/#/> [dostęp: 2.05.2026].
- Krzewińska A. i Grzeszkiewicz-Radulska K. (2013), *Klasyfikacja sondażowych technik otrzymywania materiałów*, *Przegląd Socjologiczny*, nr 1, s. 9-31.
- Kulak I. (2023), *Polski Spisz jako region pogranicza. Z perspektywy jego mieszkańców*, *Socjolingwistyka*, nr 1, s. 27-42. <https://doi.org/10.17651/SOCJOLING.37.2>
- Kvale S. (2010), *Prowadzenie wywiadów*, tłum. A. Dziuban, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Lacko M. (2005), *Slovenskí vojaci a sovietsky raj (Dotyky Slovákov s komunizmom v lete 1941)*, *Historické rozhľady* 2, s. 185-198.
- Lubicz Miszewski M. (2025), *Mniejszość słowacka w Polsce w dwudziestoleciu międzywojennym – wybrane problemy*, *Przegląd Nauk Historycznych*, nr 1, s. 149-170. <https://doi.org/10.18778/1644-857X.24.01.06>
- Łątka J.S. (2013), *Zrozumieć Dursztyn*, Kraków: Towarzystwo Słowaków w Polsce.
- Majeriková-Molitoris M. (2013), *Národnostné pomery na severnom Spiši a hornej Orave po pripojení k Poľsku v rokoch 1945-1947*, *Almanach Slováci v Poľsku*, nr XIV, s. 157-178.
- Matula P. (2021), *Polsko-słowackie spory graniczne w pierwszej połowie XX wieku. Kwestia interpretacji i percepcji*, *Facta Ficta. Journal of Theory, Narrative & Media*, nr 1, s. 177-190.
- Michniak P.J. (2013), *Kilka uwag nad problematyką Górnego Spiszu i Górnej Orawy w latach 1945–1947*, *Dzieje Najnowsze*, nr 2, s. 175-186.
- Miškovič A. (1946), *Severné hranice Slovenska*, Bratislava: Ústredná správa Slovenskej ligy.
- Orzechowski P. (2025), *Relacje sąsiedzkie z perspektywy reprezentantów mniejszości polskiej na Zaolziu. Ujęcie socjologiczno-antropologiczne*, *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*, nr 1, s. 311-333. <https://doi.org/10.14746/rpeis.2025.87.1.16>
- Patek A. (2007), *Sprawa pogranicza spiskiego w polskiej i słowackiej historiografii. Stereotypy i interpretacje*, [w:] I. Stawowy-Kawka (red.), *Obraz konfliktów między narodami słowiańskimi w XIX i XX wieku w historiografii*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, s. 95-109.
- Rozporządzenie Ministra Administracji i Cyfryzacji z dnia 13 grudnia 2013 r. w sprawie ustalenia, zmiany i zniesienia urzędowych nazw niektórych miejscowości oraz ustalenia nazwy obiektu fizjograficznego. Dz.U. 2013, poz. 1629.
- Serwis Rzeczypospolitej Polskiej (b.r.), *Mniejszości Narodowe i Etniczne. Słowacy*, <https://www.gov.pl/web/mniejszosci-narodowe-i-etniczne/slowacy> [dostęp: 3.01.2026].

- Tišliarová I. i Tišliar P. (2013), *K problematike plebiscitu na severnej Orave a na Spiši v 20. rokoch 20. Storočia*, Almanach Slováci v Poľsku, nr XIV, s. 35-75.
- Tłomacki A. (2011), *Powrót do Polski w latach 1945–1948 północnych rejonów Spiszu. Przyczynek do dziejów sporów granicznych między Polakami, Czechami i Słowakami*, Bezpieczeństwo. Teoria i Praktyka, nr 1, s. 93-110.
- Towarzystwo Słowaków w Polsce (2025), *Historia*, <https://tsp.org.pl/historia/> [dostęp: 3.01.2026].
- Ustawa z dnia 6 stycznia 2005 r. o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym. Dz.U. 2005, nr 17, poz. 141.

WIEŚ SPISKA Z PERSPEKTYWY MNIEJSZOŚCI SŁOWACKIEJ W KREMPACHACH.
ANALIZA SOCJOLOGICZNO-ANTROPOLOGICZNA

Streszczenie

Artykuł ma na celu ukazanie wybranych aspektów życia codziennego i postrzegania relacji polsko-słowackich w środowisku zróżnicowanym kulturowo na przykładzie wsi Krempachy. Istotne zagadnienia i pytania badawcze dotyczą takich wątków jak: aktywność mniejszości słowackiej i podejmowane przez nią działania, zachowanie tożsamości narodowej i etnicznej oraz historyczne i współczesne antagonizmy. Dane do analiz pochodzą z wywiadu fokusowego oraz trzech indywidualnych wywiadów pogłębionych z udziałem przedstawicieli Towarzystwa Słowaków. Materiał opracowano na podstawie założeń metodologii teorii ugruntowanej z wykorzystaniem techniki analizy narracyjnej. Oprócz opisu przywołano fragmenty wypowiedzi interlokutorów, które stanowiły ilustrację formułowanych wniosków. Społeczność krempaska może być przykładem udanej integracji mieszkańców zróżnicowanych kulturowo. Zwrócono jednak uwagę na szkołę i kościół, które są potencjalnymi punktami zapalnymi we wzajemnych relacjach. Ta konkluzja rodzi serię kolejnych pytań o występowanie zjawisk pojednania i konfliktów na poziomie całego regionu. Udzielenie na nie odpowiedzi wymagałoby przeprowadzenia dalszych badań we wsiach spiskich.

Słowa kluczowe: Spisz; mniejszość słowacka; antagonizmy; analiza narracyjna